

Мср Ђорђе Степић*

ИЗВЕШТАЈ СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ:
СОЦИЈАЛИСТИЧКО ПРАВО
У ЈУГОСЛАВИЈИ 1945–1990.
(29. новембар – 1. децембар 2023. године)

У већини прегледа српске правне историографије, 1941. година се узима као вододелница за којом почиње нова епоха у простору бивше Југославије, најпре окупационих, а затим социјалистичких власти. Традиционално, доцнији период није превише занимао правне историчаре, из неколико мање или више оправданих разлога.

Најпре се може размишљати о мању историјске дистанце, неопходне за објективно расуђивање и вредновање тадашњег позитивног права. Заиста, један део системских југословенских закона, попут чувеног Закона о облигационим односима, и данас чини важеће право држава које су настале након растакања СФРЈ, у нешто измењеном облику, испражњен од претходних идеолошких флоскула. Осим тога, поједини актери стварања и примене овог, из упоредне перспективе, правног рукавца, и даље су активни у својим областима.

Затим, социјалистичко право се углавном сматрало мање вредним, те и мање занимљивим за изучавање. Премда је могло бити речи о назадовању одређених области права, услед преоптерећености идеолошким категоријама, ипак су поједине досегле значајне домете, попут облигационог, породичног и процесног права. Међутим, за потпуну и непристрасну оцену (не)вредности тадашњег права, потребно је његово системско анализирање, у контексту како тадашњег тренутка, идеологија и циљева законодаваца, тако и последица које је таква правна трансформација имала на даљи развој права у нас.

* Аутор је сарадник у настави и студент докторских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, djordje.stepic@ius.bg.ac.rs

Управо са тим циљем, на Правном факултету Универзитета у Београду организован је научни скуп „Социјалистичко право у Југославији 1945–1990”. После пригодног отварања од стране копредседавајућих Организационог одбора, проф. др Зорана Мирковића, декана Правног факултета, и проф. емеритуса др Дејана Поповића, кроз три радна дана и 9 тематских сесија, преко 30 учесника је изложило своја истраживања на једну од великих тема – начина уређења (најчешће) читавих грана права или појединих значајних установа у социјалистичкој Југославији. Велика већина њих су садашњи и бивши наставници са Правног факултета Универзитета у Београду.¹

Прво заседање, посвећено уводним темама, отворио је академик Љубодраг Димић са Филозофског факултета Универзитета у Београду, са излагањем „О историјском контексту настанка социјалистичке Југославије”. Том приликом, публика се могла упознати са најранијим периодом настајања војно-политичких организација партизанског покрета (попут народноослободилачких одбора, земаљских антифашистичких већа) и њихових идеја за уређење нове државе, која са предратном Југославијом није могла имати континуитет. Та држава је, објашњава академик Димић позивајући се на релевантну грађу из тог периода, морала бити федерално уређена република, уз признање посебности свих 5 конститутивних народа и 6 република. Таква политичка заједница је имала да буде формирана уз другоразредну улогу српског политичког чиниоца, чије је маргинализовање извршено његовом касном институционализацијом, форсирањем идеје о „великосрпском хегемонизму” претходне државе, те војно-стратегичким гамбитом „ослобађања Србије споља” – макар и од стране јединица у којима је доминирао српски етникум.

Одмах затим је уследио реферат проф. др Слободана Самарџића са Факултета политичких наука Универзитета у Београду, насловљен „Идеолошке основе уставноправног поретка: марксизам-лењинизам и самоуправни социјализам”. Излагач је започео дефинисањем основних појмова своје анализе, пре свих идеологије као облика друштвене свести. Различити периоди социјалистичког доба доносе различите идеолошке варијанте – почев од имитирања совјетских узора, који се, после Резолуције Информбироа 1948. године, губе у кратком „идеолошком вакууму”, да би већ од 1949/50. године били замењени концептом самоуправљања. Потоњи није нити самоникао, нити до краја разрађен и дефинисан, примећује Самарџић, настављајући да анализира његове угаоне елементе, нарочито кроз Устав из 1974. године и пратеће законодавство.

1 Другачија афилијација биће, у наставку извештаја, наведена на одговарајућем месту.

Прво заседање затвара проф. др Драгољуб Поповић, говорећи о месту југословенског социјалистичког права у упоредном праву. Омеђивши две фазе развоја овог права – фазу тзв. народне демократије и социјалистичко самоуправљање – референт анализира тадашње поимање квалитативних особина тадашњег права и оправданост његовог изучавања као „нечег трећег” у односу на западну и на социјалистичку правну традицију. Битан део исходујућих утисака потиче и од наглог отварања западне академске јавности за југословенске научне раднике, почев од 50-их година прошлог века. Ипак, основне карактеристике овог система су, иако свакако доста оригиналне, остале тек делимично разрађене, али довољно занимљиве да привуку пажњу (нарочито западних) компаративиста овом правном поретку.

Другу, правнотеоријску сесију започиње доц. др Милош Здравковић, са темом „Правна култура социјалистичке Југославије”. Он примећује наглашавање разлика између две Југославије, предратне и поратне, у домаћој науци, чак и у темама где је то само делимично оправдано, као када је реч о нивоу правне културе. Њена изградња је процес дугог трајања, заснован на многобројним факторима: историјским, економским, религијским, географским... Суочене са истим изазовима, обе државе су развиле правну културу као одговор на нове друштвене потребе. Социјалистичка Југославија је наследила доста „бољки” своје претходнице, укључујући и оне на терену правне културе, почев од непримереног политичког утицаја у праву. Ову идеју Здравковић даље разрађује нарочито на примеру лошег положаја судија и судства.

За њим, а последњи у овом заседању, истраживање на тему „Маркс за катедром: образовање правника у социјалистичкој Југославији, случај београдског Правног факултета” саопштио је проф. др Марко Божић са Правног факултета Универзитета Унион. Објашњавајући методолошке оквире рада, излагач напомиње да се фокусирао, са једне стране, на проучавање места марксизма у наставним плановима Правног факултета Универзитета у Београду, кроз различиту доступну архивску грађу. Са друге стране, он се бавио и текстолошком анализом уџбеника и другог дидактичког штива у истој установи, те местом поменутог учења у њима. Резултати су разноврсни: док поједини аутори свој теоријски систем граде на марксистичким поставкама, део њих вештачки их умеће у свој *credo*: њиховим отклањањем штиво по правилу не губи на квалитету. Примери „предратног” и „поратног” дела истих професора показују прави степен искрености у овим интелектуалним радњама.

На трећем заседању, о уставноправним и сродним темама, први је говорио проф. др Зоран Мировић. Његово саопштење „Нулта тачка социјалистичког права: поништавање затеченог правног поретка” бави се низом правних прописа, донетих у првим годинама стварања новог политичког и правног поретка, који су имали за циљ да прекину унутрашњи правни континуитет са Краљевином Југославијом. Наведени процес свој врхунац има у Закону о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације. Овим прописом, којим се цео пређашњи правни систем укида, док нови тек треба се створи, Мирковић се бави из угла проблема важења права и његовог тумачења, као и примене, са посебним освртом на судијску стваралачку улогу, кроз које предратно право суштински наставља свој живот и *praeter legem*, каткад и без изричитог позивања на пређашње законске изворе. Таква ситуација настаје као компромис између више тумачења Закона о неважности и теоријских ставова о вредности пређашњег права.

Следеће излагање, „Уставни идентитет социјалистичке Југославије” проф. др Танасија Маринковића, бави се применом овог релативно младог концепта уставноправне науке на назначени период. Кроз промишљање историјских и политичких околности настанка и развоја уставности социјалистичке Југославије, он препознаје два њена различита периода. Први је период „партизанског југословенства”, приближен крилатицом „братство и јединство”, формирања федерације са јаким централистичким елементима, док је други период „одумирања (савезне) државе” кроз стварање „савеза суверених социјалистичких република” – лабаве конфедерације по свему сем по имену, која би убрзано ишла ка свом растакању. Аутор се, уз примере из ранијих уставних аката, попут Уставног закона из 1953. и Устава из 1963. године, осврће на поједина решења из уставних амандмана из 1971. године, који служе као међа овој подели.

На крају ове сесије проф. др Владан Петров је представио рад „Уставне основе политичког система социјалистичке Југославије”, који је настао коауторски са асист. Алексом Николићем. Водећи се основним теоријским поставкама које дефинишу политички систем, у овом случају, као најбитнија питања аутори наводе систем власти и облик државног уређења. Тежећи за што доследнијом периодизацијом, кроз мењање уставноправних аката и категорија, они су издвојили три епохе овог политичког система. Од првог устава до Уставног закона из 1953. године траје период „самоспознаје”; након тога, до Уставних амандмана из 1971. године је период „самоуправљања”; а за њима следи период „(само)уништења” – уставноправна кода, која уводи у насилни крај растрзане државе.

Четврто заседање, последње првог дана, тицало се процесноправних и кривичноправних тема. О грађанском процесном праву у југословенском социјализму говорила је Весна Ракић Водинелић. Њен допринос започиње са основама грађанског поступка у Краљевини Југославији, прецизније са Закоником о поступку у грађанским стварима из 1929. године, за чији основ је узет одговарајући аустријски закон из 1895. године, настао по пројекту њиховог водећег цивилисте Франца Клајна (*Franz Klein*). Његова примена је била могућа и у социјалистичкој Југославији, на основу Закона о неважности правних прописа из 1946. године, све до доношења југословенског Законика о грађанском поступку 1956. године, коме је претходни послужио као директни узор. Федерација ће донети нови законик 1976. године. Сваки од ових прописа испраћен је сумарним коментарима ауторке о њиховим највећим предностима и манама, те новитетима које уносе у ову материју.

Следећи реферат, о кривичном материјалном праву социјалистичке Југославије, изложио је проф. др Милан Шкулић. На основу анализе развоја законодавства, он примећује три фазе у развоју ове гране права у назначеном периоду, не рачунајући тзв. постреволуционарно кривично право. Прву фазу карактерише доношење низа прописа којима се ова материја фрагментарно покрива, док опште институте претежно наставља да уређује предратно право, на основу одредаба Закона о неважности правних прописа из 1946. године. Већ наредне године, по совјетском моделу, донет је нови кривични законик, који је замењен већ 1951. године Кривичним закоником ФНРЈ. Потоњи је узор имао у швајцарском законодавству, уз подразумеване измене и идеолошке примесе нужне социјалистичком систему. Анализирајући поједине опште одредбе, проф. Шкулић закључује да је реч о једном (махом) квалитетном, модерном законнику. Последњи ступањ развоја се одликује, као и у многим другим гранама, давањем већих законодавних овлашћења републикама и покрајинама – али упркос томе, кривично материјално право задржава мале варијације у зависности од доносилаца прописа.

Последње излагање овог дана, „Основне карактеристике кривичног поступка социјалистичке Југославије”, имала је проф. др Вања Бајовић. Истичући вредности опште безбедности, па тек онда правне сигурности, бивша држава је своје кривично процесно право градила под различитим утицајима. Већ партикуларни прописи (попут чувених Упутстава Удбе) уређују начине доласка до материјалне истине, крунског начела кривичног поступка, које ће узаконити Законик о кривичном поступку из 1948. године. Његов истоимени наследник из 1953. године у битној мери раскида са совјетским утицајима

и уређује процес са активним судијом, који прикупља доказе и у пуној мери господари његовим током – премда је његов уплив нешто ограничен када је реч о претходним фазама поступка: ислеђења (тј. извиђаја и истраге). Ауторка сумира изглед најбитнијих фаза кривичног поступка према основним процесним законима и њихове значајне измене – које му нису увек квалитативно доприносиле.

Прво заседање другог дана, 30. новембра 2023, а пето укупно, бавило се управноправним и сродним темама. Њега отвара, поетски адекватно насловљено, саопштење „Управно право у социјалистичкој Југославији: постојана клисурина или ломљиви дуб” проф. др Вука Цуцића. Централно истраживачко питање је могућност идеолошке неутралности управног права, коју аутор посматра кроз три велике области управног права: судску контролу управе, управни поступак и организацију управе, као и хронолошки. Прва измена настаје већ у ратном периоду, а најбитнији је Закон о укидању Државног савета и управних судова, с краја априла 1945. године, највероватније следећи совјетски модел управног права. Даљу прекретницу чини доношење Закона о управним споровима из 1952. године, који ипак препознаје потребу за специјализованим управним судством. По питању управног поступка, до доношења Закона о општем управном поступку из 1956. године судови у пракси примењују решења његовог предратног пандана из 1930. године, премда без непосредног позивања на тај закон, као ни на Закон о неважности правних прописа из 1946. године. Занимљиво је да оба закона о управном поступку потичу из пера Ива Крбека и, премда настају у знатно другачијим околностима, показују највећу идеолошку отпорност. Најпосле, по питању организације управе тадашња теорија инсистира на драстичном раскиду са централизмом и хијерархизмом предратне Краљевине. Ипак, излагач суштински демаскира ове научне „покривке” новог управног права које, одмах по изласку из совјетске сфере, у битном наставља путем ранијег или самосталног развоја.

Следећи је излагао проф. др Борис Беговић, на тему „Правно уређење послова државне безбедности социјалистичке Југославије”. Његово истраживање се ослања на две полазне претпоставке: заснивање уређења ове области према совјетским узорима, и широка дискреција која је остављена како творцима норми (до 1966. године готово искључиво подзаконских) тако и органима у поступању. Историјати и најраније уређење Озне (претече Удбе) и Чеке су готово идентични, до нивоа поделе послова по одељењима (4 код југословенске, односно 3 код совјетске службе); Удба се већ 1947. године реорганизује на 8 одељења. Општи прописи у периоду 1946–1948. помињу је узгредно – најбитнији правни извор о њеном раду јесу Упутства о

раду иследних органа Удбе из јуна 1947, која јој, примећује Беговић, остављају далеко шира овлашћења него други (под)законски акти. Друга велика фаза у развоју државне безбедности наступа после Брионског пленума из 1966. године, након кога њени послови коначно бивају прецизније дефинисани у законском тексту, као и екстерна контрола деловања службе. Анализирајући доцније правне прописе, од Закона о унутрашњим пословима из децембра 1966. године, до Закона о изменама и допунама закона о основама државне безбедности из јула 1990. године, те Правила службе у истом периоду – аутор уочава знатну деградацију текста, конфузију и противречност са другим изворима права, карактеристичну и у другим гранама права у фази „одумирања државе”.

Наредни излагач, проф. др Марио Рељановић са Института за упоредно право, бавио се правним уређењем оружаних снага социјалистичке Југославије. Он у свом раду потврђује перцепцију војних снага, у првом плану Југословенске народне армије, као посебног, одвојеног система у односу на опште право. Крећући се кроз различите гране права (грађанско, кривично, управно...), аутор поткрепљује своју хипотезу низом примера: постојање војног катастра, војног судства и посебног поступка, уз супсидијарну примену Законика о кривичном поступку, војних инспекција, између осталих. Сваки од ових института издваја војне организације у посебан правни поредак на различите начине. У другом делу свог излагања, он показује како и статус војног лица као грађанина подразумева другачија права и обавезе према држави.

Заседање затвара саопштење проф. др Далибора Ђукића „Правни положај верских заједница у социјалистичкој Југославији”. О квалитету тог статуса, као и о врсти односа државе према верским заједницама, постулирао је излагач, није могуће дати једнозначан одговор. Најпре, постоје разлике у општем третману кроз овај период, од отвореног послератног непријатељства и репресивних мера до ублаженог модела строге секуларизације уз државни надзор. Оне се јављају и на плану односа регулације федерација – федералне јединице, као и односа према појединим вероисповестима, те на плану права и фактума. Тако, незавидан однос према исламу се побољшава од формирања Покрета несврстаних, а са Римокатоличком црквом од Протокола о разговорима делегација СФРЈ и Свете столице из 1966. године, у сврху побољшања изгледа Југославије на Западу. Без заштите спољних фактора, Српска православна црква је доживела различита сужавања својих права, па и умањење своје канонске територије. Даље уочавање овог раскорака долази кроз анализу законских и подзаконских прописа (пре свега савезних закона из 1953. и 1977. године) и примера из судске праксе.

Шесто заседање, на грађанскоправне теме, започиње проф. др Драгор Хибер са темом „Концепција својине и других стварних права у социјалистичкој Југославији”. На почетку аутор излаже основни постулат стварног права поратне државе – разарање приватне својине, пре него што ће дочарати његову фактичку и правну примену. Најпре, на терену фактичког, нове власти су уништавале земљишне књиге. Са правне стране, мотивисане „експропријацијом експропријатора”, оне користе старе начине депривације приватне својине, уз појмовну разградњу самог концепта. Тако настају „лична или грађанска својина”, као еквивалент приватне, јавна својина, друштвена својина, као и низ секторских права, која га замењују. Већи део ових појмова није био ни прецизно дефинисан, што је последица инхерентних логичких омашки, попут „несвојинског концепта друштвене својине”. Део излагања је посвећен и правној регулативи мера депривације: национализацији, експропријацији, конфискацији и секвестру, као и њиховом легалитету и легитимитету у новонасталим правном систему.

Надовезујући се на претходног излагача, тема реферата доц. др Нине Кршљанин „Књига по књига, мозаик: регистрација имовине у социјалистичкој Југославији” тиче се још једне области права у којој је наслеђено више правних система. Најпре, сама идеја обједињавања евиденције и регистрације имовине одмах је наишла на низ сметњи: поред иницијално распарчаних модела евиденције (више видова земљишнокњижног и тапијског), нове власти су имале више предлога за њихову замену. Сви они су били већа или мања варијација у односу на једног од својих претходника. Ауторка даље анализира неке од тих предлога, уз посебан осврт на систем регистрације уз полагање исправа, одабир конкретног модела земљишних књига, те провизорне мере донете у међупериоду, попут уписа забележбе општенародне имовине, и прописе који су уређивали ову грану права.

Проф. др Михајло Цветковић и асист. Бојана Арсенијевић са Правног факултета Универзитета у Нишу имали су саопштење о социјалистичком облигационом праву. Ову огромну тему аутори су обрадили хронолошки, нормативним методом, почев од првих прописа значајних за развој ове гране права – неизбежног Закона о неважности прописа из 1946. године. Следећи период обележава прилагођавање ове типично „буржоаске” дисциплине новим идеолошким назорима власти, и даље доминантно на основу предратних прописа, до првих парцијалних кодификација – Узанси за промет робом из 1954. године. У то време, и нацрти закона, обичаји, и нови академски домети (попут „Скице за законик о облигацијама и уговорима“ Михаила Константиновића) налазе место примене у пракси. Вододелни-

цу у овој области доноси усвајање Закона о облигационим односима 1978. године, који следи идеолошку матрицу Закона о удруженом раду, али нуди далеко квалитетније стилизован текст и нормативна решења. Од тада почиње све веће приближавање тржишном моделу привређивања, који ће (пост)југословенски простор потпуно захватити тек по распаду државе, а та матрица ће бити избачена из законских начела.

Последње излагање у овој сесији имала је проф. др Марија Драшкић, са темом „Породично право у социјализму: поглед из данашње перспективе људских права”. Ауторка примећује да су многе социјалистичке законодавне инвенције добијале мешовите оцене, зависно и од оптерећености конкретне гране права идеологијом. Ипак, већ први закони, дело поменутог проф. Константиновића, попут Основног закона о браку из 1946. и других породичноправних закона из 1947. године, доносе неколико битних промена, којима она даје високу оцену. Најпре, брачна и ванбрачна деца су изједначена у погледу права, затим успостављена је равноправност супружника, а оштрим одвајањем државе и цркве, и брак је у потпуности секуларизован. За разлику од многих претходно поменутих области грађанског права, где је проблем важења и примене права био акутан, Драшкић примећује да се у породичном праву, због промптог и квалитетног регулисања – „Закон о неважности није примењивао (готово) ни тренутка”. Као и у многим другим правним гранама, и у породичном праву после 1971. године долази до доминације партикуларизма. Даља обрада теме се тицала појединих решења у доцнијем законодавству, која – као и поратна – у битној мери задовољавају савремене стандарде људских права.

Интелектуалном праву и пословном праву било је посвећено седмо заседање. Први од двојице референата, проф. др Слободан Марковић, говорио је о праву интелектуалне својине у социјалистичкој Југославији. Он публику упознаје са још једном граном права која је инхерентно супротна комунистичким начелима: граном апсолутних и искључивих права, наизглед неспојивих са концептима попут друштвене својине. Низ заобилазних решења, која би мењала природу ових права, била су мешовитог квалитета – њихове лоше стране су очекиване (мањак заштите и иновативности). Ипак, Марковић истиче и низ предности: социјалистичко радно право подстиче капиталан приступ иновацијама; отпор „европеизацији” и глобализацији патентног права је чињен како би се спречило фаворизовање већ развијених земаља; а самоуправне интересне заједнице могу и начелно позитивно да делују на остваривање ауторског права кроз колективно преговарање. Ипак, негирање тржишта и приватне својине

као и сложених међународних околности, као фактора развоја права интелектуалне својине, значило је да југословенско право у овој области никада није досегло свој пуни потенцијал.

На крају ове сесије, и на крају другог дана конференције, проф. др Владимир Павић представио је своје саопштење „Међународно приватно право и арбитража у социјалистичкој Југославији”. Уређење ове гране права је било нужно услед све већег повезивања света, као и затеченог стања сукоба закона у оквирима саме државе. У низу појединачних прописа нашле су се, по Павићу, „скривене колизионе норме” – за пуном кодификацијом у првом периоду није било потребе, а и назнака „приватног права” до краја социјализма није била популарна. Када је до доношења закона о међународном приватном праву и дошло (децембра 1982. године), део његових чланова је био оптерећен низом идеолошких фраза (нпр. код дефинисања јавног поретка). Ипак, без њих овај закон остаје довољан за данашње уређивање ове гране права у Србији. Историју арбитраже у Југославији – која ће постати, и до данас остати, озбиљан институт – референт излаже сумарно, напомињући посебно залагање проф. Константиновића код њеног формирања.

Последњег, трећег дана скупа (1. децембра 2023) започиње осма седница, посвећена радноправним и сродним темама. Најпре проф. др Татјана Јевремовић Петровић, са темом „Привредне организације у социјалистичкој Југославији”, представља спону са излагањима од претходног дана. Ову област је уређивао велики број закона и подзаконских аката, који су мењали и могуће врсте привредних организација. Врхунац пренормирања постигнут је Законом о удруженом раду из 1973. године, који почива на фикцији самоуправних споразума, којима се „друштвена имовина” и „радни људи” удружују у организације удруженог рада или законом прописане сложеније облике. Даљи развој овог правног рукавца прекида Закон о предузећима из 1988. године, који поједностављује облике предузећа (термин из свих закона пре 1973. године) – од тада се јављају друштвено (јавно), мешовито, задружно и приватно предузеће, као први отклон од овог експеримента.

Следеће излагање проф. др Љубинке Ковачевић, коауторски рађено са др Тијаном Угарковић, насловљено је „Радно право у социјалистичкој Југославији”. Сходно социјалистичкој мисли, многе поставке предратног радног права су напуштене у потпуности – строга хијерархији међу запосленима, као и заштита радника као слабијег у радном односу. Тако до 1948. године радно право у потпуности следи совјетске узоре, а у Уставу из 1946. године се не говори о праву на рад, већ о дужности рада. Правне празнине у овој области попуња-

вају колективни уговори, закључивани преко синдиката. Концепт самоуправљања, познати елемент социјалистичког правног поретка, потиче из радног права 1950-их година, а тиче се и учешћа радника у управљању предузећем преко радничких савета. Следећи заокрет у регулативи долази кроз Основни закон о раду, који кандидује појам рада као међусобног односа радника. Од даљих нормативних извора које обрађује, Ковачевић истиче Закон о удруженом раду из 1973. године, са којим настаје низ тешко докучивих правних стандарда, који имају за циљ побољшање положаја радника. У наредном периоду се, међутим, све више говори о „несамоуправним тенденцијама” и „самозабраву радничке класе”. Пред пропаст државе 1989. године, отклон од сложене регулације ЗУР-а доноси Закон о основним правима и обавезама из радног односа, делимично враћајући се на поставке класичног радног права, оставивши самоуправљање историји.

На ово саопштење се надовезује проф. др Гордана Матковић, која је, као коаутор са проф. др Катарином Станић, својом колегицом са Факултета за економију, финансије и администрацију Универзитета Метрополитан, представила рад „Правно уређење социјалне заштите у социјалистичкој Југославији”. У жижи интересовања проф. Матковић нашли су се пензијско осигурање и социјална помоћ. Први општи пропис који уређује ову област донет је већ 1946. године (Закон о социјалном осигурању), следећи махом примере закона из доба Краљевине (из 1922, те пензијског из 1937. године, коригованог совјетским системом). Следећи закон из ове области био је Закон о пензијском осигурању из 1957. године, који је препознао само старосну и породичну пензију, док је инвалидска регулисана посебним законом наредне године. Даљу анализу норми излагач посвећује условима за пензионисање, измењеном начину финансирања пензија (из општих пореза или доприноса), те рачунању њихове висине према стажу и пензијском основу, осврнувши се на све законске изворе који су регулисали ову материју до 1990. године. На самом крају, бавила се и социјалном помоћи и низом категорија које је социјалистичка држава морала материјално обезбедити на овај начин, иако никада декларативно није препознала сиромаштво као акутан друштвени проблем.

Коду овог скупа чини девето заседање, на којем су излагана саопштења на правноекономске теме. Први је излагао доц. др Никола Илић на тему „Привреда социјалистичке Југославије: правни оквир и алокација ресурса”. Развој нормативног оквира, приметио је већ на почетку, битно обликује југословенску привреду и утиче на њену периодизацију на четири велике епохе: послератни период (1945–1953), социјалистичко самоуправљање (1953–1971), доба децентрализације

(1971–1980) и доба политичке кризе (1980–1990). Алокација ресурса се чинила, макар начелно, решивим проблемом у планској привреди – чак су озбиљни теоретичари (попут Лангеа) имали симпатија према оваквом уређењу привреде, насупротив тржишном. Ипак, у сваком од ових периода чињени су све крупнији кораци управо ка потоњем моделу, успорени и отежани општим економским стањем земље, као и њеним идеолошким курсом. Најпосле, аутор закључује да тржиште радне снаге и капитала никада није било у довољној мери отворено, што је онемогућило оптималну алокацију ресурса и дало ниску ефикасност привреде у целини – привреде која није могла бити конкурентна због тога што није могла да зна коме и у чему конкурише.

За овим је своје саопштење „Правне основе деловања централне банке, монетарне политике и пословања финансијског сектора у социјалистичкој Југославији” дао др Саша Илић, научни сарадник Народне банке Србије. Он започиње са општом дефиницијом Народне банке – као установе пружаоца финансијских услуга, али и творца монетарне политике – и потом прелази на њен развој у поратној Југославији. Најпре се, до 1954. године, тежило ка централизацији целог банкарског система кроз обнову и подржављење приватних банака, што је успешно и приведено крају. Међутим, у наредних десетак година (до 1965. године) законодавац заузима другачији став: изграђује се комунални банкарски систем и оснивају се пословне банке. Најпосле, од 1965. године до распада Југославије, банкарски систем добија доста тржишних елемената; услед (кон)федерализације државе настаје разуђени систем народних банака, а пословне банке се претварају у акционарска друштва, ударајући последњи клин у сандук социјалистичког банкарства.

Последњи излагачи овог скупа, проф. др Гордана Илић Попов и проф. др Дејан Поповић, говорили су о две теме које служе као „одрази у огледалу”: прва о правном уређењу приходне стране јавних финансија, а други о државним расходима и буџетском праву.

У свом саопштењу проф. Илић Попов сагледава еволуцију пореског система и пореске политике друге Југославије. У ту сврху, она проучава пореско законодавство у периоду социјализма, а у оквиру њега нарочито врсте пореских облика, висину пореског оптерећења и учешће фискалних прихода у укупним приходима буџета. Даљи сложени развој пореског система условљавају политичке околности: даља децентрализација функција државе, и промена по питању изворних и поверених надлежности од Федерације у корист република и аутономних покрајина. Потоње су координисале своје односе преко финансијских аранжмана, а како је време одмицало функције Федерације су се све више финансирале од стране изворних прихода и

доприноса република и покрајина, које се и у овом смислу понашају више као чланице конфедерације.

„Буџетско право и његова фрагментација у социјалистичкој Југославији”, саопштење проф. Поповића, последње је на скупу – премда су, по његовом признању, економске теме могле да следе уставноправне, како тематски тако и по значају за реорганизацију и пропаст Југославије. Значај буџета као даваоца правца даљег развоја привреде, са једне стране, и као финансијског израза „петолетки” – петогодишњих економских планова – са друге, опадао је са продором идеја тржишне економије у југословенско законодавство, премда је иницијално био врло велики. Излагање је обиловало квантитативним подацима о ставкама у буџетима за одређене године (први је урађен већ за први квартал 1945). Као и у претходном случају, с реорганизацијом државе се појавила потреба за „цепкањем” буџетског система, који је на федералном нивоу задржао само „класичне функције” државе, док су тзв. друштвене делатности и инфраструктурна улагања пребачени у самоуправн интересне заједнице, СИЗ-ове, међу којима предњаче републике и покрајине – од касних 1960-их година савезни буџет за федералне расходе конзистентно предвиђа све мање новца. Политички распад Југославије наслутио се и кроз одредбе о финансијама у уставима република – особито Словеније и Србије (!) – о готово дискреционој могућности ускраћивања финансирања Федерације.

Приликом затварања конференције окупљеним учесницима и публици се обратио председавајући последње сесије, трећи копредседавајући организационог одбора, проф. др Борис Беговић, захваљујући се учесницима, члановима организационог одбора и младим сарадницима и асистентима који су омогућили логистички несметан ток овог великог научног догађаја.

Посебну вредност овог сабрања чини и то што је цео скуп протекао у атмосфери академског дијалога. У дугим и плодноним дискусијама, које су пратиле свако од заседања, допринос правцима изучавања многобројних установа и конкретних појава социјалистичког права дали су, поред самих учесника, и уважени чланови публике. Поред осталих, дискутовали су и др Миле Бјелајац, директор Института за савремену историју, проф. др Владимир Водинелић и проф. др Миодраг Орлић, професори у пензији Правног факултета Универзитета у Београду и чланови Комисије за израду грађанског законика, др Миша Ђурковић, директор Института за европске студије, и многи други.

Рад приспео / Paper received: 5.12.2023.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 12.12.2023.